

Patryk Stępień

Szkoła Doktorska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-5653-9895

**WĘGIELNYM SZLAKIEM POD OPIEKĄ
SKARBKA – ANALIZA STRUKTURALNA
GÓRNICZYCH GÓRNOŚLĄSKICH LEGEND**

**On the Coal Trail with the Skarbek's Guardianship –
A Structural Analysis
of Upper Silesian Mining Legends**

Streszczenie

Legendy jako pewien zasób kulturowy mogą zawierać informacje o wybranej grupie społecznej dotyczące jej funkcjonowania. W trakcie analizy treści i struktury mogą występować elementy imaginariusium społecznego dotyczące aspektów własnego pochodzenia, tożsamości, struktury normatywnej, relacji z innymi. Z uwagi na to legendy mogą być interesującym źródłem wiedzy dla nauczycieli zajmujących się edukacją regionalną oraz międzykulturową, ponieważ przedstawiają to, co głęboko zakorzenione w społeczeństwie. W niniejszym artykule przedstawiono wyniki analizy strukturalnej górniczych legend górnośląskich, której celem jest wydobycie komponentów wspólnych pojawiających się w treści czterech różnych legend zawierających postać Skarbka. Zakłada się, że postaci występujące w legendach wzorowano na pewnym wzorze cech, który przypuszczalnie może oddawać aprobowany archetyp wzorowego mieszkańca Górnego Śląska. Do przeprowadzenia

analizy wykorzystano metodę analizy strukturalnej zgodnie z myślą Claude'a Lévi-Straussa. Na podstawie wyników analizy podjęto próbę opisanego a probowanych cech charakteru archetypu Górnoślązaka oraz zidentyfikowano opozycyjne do nich, nieakceptowalne cechy. Legendy są niezwykle cennym źródłem wiedzy dotyczącej regionalizmu. W myśl edukacji międzykulturowej, odnoszącej się do poznawania tego, co własne, aby zrozumieć to, co inne, legendy mogą zawierać cenne wskazówki do poszukiwania i opracowywania matryc kompetencyjnych, charakterologicznych i innych związanych z kulturą regionalną.

Słowa kluczowe: legendy, tożsamość, edukacja regionalna, Górny Śląsk, archetyp

Abstract

As a cultural resource, legends may contain information about specific social groups and the manner in which they function. An analysis of content and structure can reveal elements of social imagery, showcasing aspects of one's origin, identity, normative structure, and relationships with others. Therefore, legends can be considered an interesting source of knowledge for teachers involved in regional and intercultural education, as they depict the deeply rooted elements of society. This article presents a structural analysis of Upper Silesian mining legends. Its aim is to extract common components in the contents of four different legends that feature the character of 'Skarbek,' a local folkloric figure. It is assumed that the characters in the legends were modelled on a certain set of characteristics, potentially representing an approved archetype of an ideal Upper Silesian inhabitant. The analysis is conducted through the structural analysis method proposed by Claude Lévi-Strauss. Based on the results, an attempt is made to describe the approved character traits of the Upper Silesian archetype while also identifying the undesirable traits. Legends serve as incredibly valuable sources of knowledge regarding regionalism. In line with intercultural education, which involves understanding one's own to comprehend a foreign, legends can provide valuable guidance to develop competency and character matrices concerning regional culture.

Keywords: legends, identity, regional education, Upper Silesia, archetype

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł stanowi analizę strukturalną czterech górniczych górnośląskich legend związanych z postacią Skarbka. Legendy jako opowieści z gatunku folkloru mają podobne cechy do mitów, podań i baśni, choć nie są z nimi tożsame. Z tego względu w niniejszym artykule przytoczyłem proponowane w literaturze rozróżnienie. Narracje te bardzo często mają charakter lokalny, co sprawia, że spotykane w nich motywacje postaci, wzory kulturowe, światy wartości są przypuszczalnie związane z wybranym regionem i funkcjonującymi w jego obrębie grupami społecznymi. Czyni to z legend pole do badań dla pedagogów zajmujących się edukacją regionalną, a także zasób dydaktyczny dla nauczycieli do pracy z uczniami. Aspekt edukacyjny zawarty w legendach jest szeroki, dlatego przytoczyłem kilka stanowisk zastosowania legend w edukacji. Zakładam, że przeprowadzone przeze mnie badania nad wybranymi legendami pozwolą wydobyć z nich elementy dotyczące świata wartości, norm społecznych, a także pozwolą na próbę skonstruowania archetypu Górnoślązaka występującego w legendach. Pojawiające się w legendach postacie, ich postawy oraz funkcje dominujące mogą zawierać informacje dotyczące imaginariów odnoszących się do tożsamości, przeszłości, kultury określonego regionu. Ponadto cechy charakterystyczne pojawiających się bohaterów przypuszczalnie dotyczą występujących w danej społeczności imaginariów i wzorów kulturowych. Przedstawione wyniki badań stanowią wstęp do dalszych dociekań w obszarze analizy legend jako źródła wiedzy o regionie, społeczeństwie i tożsamości regionalnej.

Legenda jako artefakt kulturowy

Legenda jako termin zazwyczaj określana jest jako opowieść dotycząca życia świętych i bohaterów lub wydarzeń historycznych, w której pojawiają się elementy fantastyczne. Słowo „legenda” z języka łacińskiego oznacza: to, co powinno być przeczytane¹. Władysław Kopaliński defi-

¹ W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958.

niuje ten termin jako opowieść z życia bohaterów, zazwyczaj świętych lub męczenników, która rozgrywa się w jakiejś przestrzeni historycznej, choć nie jest źródłem dokumentalnym, a jedynie fantastycznym, a ponadto opiera się na podaniach ludowych i/lub mitach². Legenda, podobnie jak mit, bajka czy baśń, należy do gatunku folkloru. Zdaniem Ewy Kosowskiej mit, podanie i bajka różnią się przede wszystkim z uwagi na prawdziwość treści, czas i miejsce akcji, stosunek religijny i charakter³. Na tej podstawie określono, że legenda toczy się w rzeczywistości (prawdziwość), w nieodległej przeszłości, może odwoływać się do symboli religijnych, a jej bohaterami mogą być ludzie, duchy, jak również bohaterowie mogą przybierać postacie zwierząt. Podobieństwo legendy względem mitów ulokowane jest w odniesieniu do rzeczywistości, wydziwisku religijnego i występowania w nich ludzkich bohaterów, natomiast bajka jest podobna do legendy z uwagi na występujących bohaterów. Ewa Kosowska wyróżnia najważniejsze funkcje legendy: a) poznawczą i ajiologiczną; b) umoralniającą lub perswazyjną; c) dydaktyczną⁴. Podobnie traktuje się mity. Mircea Eliade określa mit jako coś dostarczającego społeczeństwu wzorca zachowań, a nawet przypisuje mu funkcję komponentu nadającego sens i wartość życiu. Mit odnosi się do odległych czasów, w których dominowali przodkowie o charakterze nadnaturalnym lub świętym, a pozostawiona w micie mądrość jest swoistą wskazówką postępowania dla ludzi, którzy odczytują go w czasach sobie współczesnych, stanowiących efekt zdarzeń ukazanych w micie. Zdaniem mitoznawcy podstawowa funkcja mitu polega na przedstawianiu pouczających modeli zachowań i rytuałów. Mit, pozostawiając pierwowzór funkcjonowania, otwiera nowe perspektywy do działania, motywuje w dążeniach poprzez ukazanie określonych czynności jako już dokonane (np. wyprawa przez ocean), stanowi zestaw wskazań dotyczących organizacji życia społecznego⁵.

² W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2012.

³ E. Kosowska, *Legenda. Kanon i transformacje. Św. Jerzy w polskiej kulturze ludowej*, Wrocław 1985.

⁴ E. Kosowska, *Společne funkcje legendy*, w: *Společne funkcje folkloru*, red. Z. Biały, Katowice 1985, s. 62–63.

⁵ M. Eliade, *Aspekty mitu*, Warszawa 1998.

Podobnie o funkcji mitu pisał także Józef Niżnik, twierdząc, że funkcją mitu jest zapewnienie poczucia ładu i sensu w rzeczywistości, a jego typową cechą jest dążenie do koherencji świata⁶.

Legendy są jednym z wytworów kulturowych, a także jednym z komponentów imaginarium, obejmującym elementy historyczne, tożsamościowe, związane z pochodzeniem itp. To właśnie te opowieści pełnią funkcje poznawczą, integrującą (w wymiarze regionalnym, plemiennym). Tożsamości zbiorowa i narodowa w dużej mierze podtrzymywane są przez legendy⁷.

Legendy, jak wskazano we wcześniejszym fragmencie niniejszego tekstu, nie są źródłami historycznymi, lecz ich treści odzwierciedlają wyobrażenia o określonym czasie historycznym. Zawierają zatem imaginaria, które stanowią dla domyślnej grupy docelowej wspólną przestrzeń do rozumienia spraw, postrzegania rzeczywistości, odkrywania i reprodukcji wspólnych praktyk społecznych oraz poczucia tożsamości. Zdaniem Charlesa Taylora imaginarium społeczne odnosi się do sposobu wyobrażeń ludzi o społeczeństwie, w którym egzystują, co wyrażane jest poprzez obrazy, opowieści i legendy. W imaginarium interesujące są przekonania przyjmowane przez całe społeczności, co w efekcie prowadzi do wspólnego rozumienia praktyki społecznej. Można zatem przyjąć, że imaginarium społeczne charakteryzuje się złożonością polegającą na tym, że zawiera ono w sobie sens zwykłych oczekiwań ludzi wobec siebie, rodzaj wspólnego rozumienia pozwalającego na realizację praktyk społecznych, a także wiedzę o tym, jak ludzie dostosowują się do siebie w momentach podejmowania wspólnych działań. Wszystko to funkcjonuje według aspektów normatywnych oraz pewnego moralnego lub metafizycznego porządku nadającego tym aspektom sens⁸.

Legendy są rodzajem narracji na temat wyobrażonego świata przeszłości. Katarzyna Rosner, przywołując myśl Robina Collingwooda,

⁶ J. Niżnik, *Mit jako kategoria metodologiczna*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1978 nr 3, s. 163–168.

⁷ A. Skibiński, *Narracje i autonarracje tożsamości: kodowanie siebie-jako-innego*, w: *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, red. J. Wasilewski, Warszawa 2016, s. 160–165.

⁸ C. Taylor, *Nowoczesne imaginaria społeczne*, Kraków 2010.

podkreśla, że narracje mogą stanowić element informujący o przeszłości, gdyż nawet badacze historiografii nie badają bezpośredniego przedmiotu doświadczenia, lecz jedynie pozostałe świadectwa po tamtych czasach, z uwagi na to, że opisują świat ludzkiego doświadczenia oraz sposób rozumienia siebie i świata przez ówczesnych ludzi⁹. Badaczka podkreśla również, że pojęcie narracji często przywoływane jest w kontekście pytań o ludzką tożsamość w społeczeństwie nowocześniejszym, a narracyjność postrzega się jako zdolność poznawczą człowieka¹⁰. Powyższe stanowiska mogą wskazywać na edukacyjny walor zawarty w treściach legend, również w kontekście nauki o regionie i lokalnych społecznościach (przodkach) wraz z przyjętymi przez nie systemami wartości, wzorami kulturowymi czy też obyczajami.

Legenda a przeszłość – tożsamość i edukacja regionalna

Tożsamość w ujęciu socjologicznym została ujęta m.in. przez Tadeusza Palecznego, który określił ten termin jako syntezę relacji człowieka ze światem, ustaloną przez społeczno-kulturowy kontekst. Jest ona procesem dostosowania się do środowiska i zmieniających się warunków przyrodniczych oraz społecznych. Tożsamość zawiera w sobie zarówno komponenty personalne, jak i dziedziczne. Dzięki tożsamości ludzie mogą poruszać się w obrębie różnorodnych kultur, a sama tożsamość jest dla człowieka duchowym, intelektualnym i emocjonalnym portretem¹¹. Tadeusz Paleczny wyróżnia trzy główne wymiary tożsamości: substancjonalny, psychiczny i społeczny. Zdaniem badacza każdy z tych wymiarów ma istotny wpływ na strukturę i treść tożsamości jednostki, a jedną z najważniejszych sfer, w których kształtuje się owa tożsamość jednostki, sytuuje on w środowisku rodzinnym¹². Takie stanowisko otwiera przestrzeń do zwrócenia się w stronę regional-

⁹ K. Rosner, *Współczesne stanowiska narratywistyczne w filozofii historii a problem realtywizmu*, „Pamiętnik Literacki”, 2001 z. 4, s. 30–33.

¹⁰ K. Rosner, *Narracja jako struktura rozumienia*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 1999 nr 3(57), s. 7–8.

¹¹ T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.

¹² Tamże.

ności i podejmowanych w tym zakresie działań edukacyjnych. Na tej podstawie można przypuszczać, że w edukacji regionalnej legendy lokalne mogą wnieść do świata odbiorców wiele pozytywnych wartości. W praktyce edukacyjnej można sytuować je jako artefakt kulturowy służący pogłębieniu wiedzy o regionie, identyfikowaniu tożsamości, poznawaniu źródeł, wzorów kulturowych. Jerzy Nikitorowicz stwierdził, że: „istotą edukacji regionalnej jest wyposażenie w wiedzę, zapoznanie, uwrażliwienie, wspieranie, wzmacnianie i chronienie świata wartości rdzennych, wdrażanie do kultywowania, podejmowania celowych działań na rzecz kształtowania pełnych postaw przejmowania tradycji od poprzednich pokoleń, świadomego kształtowania więzi z »ojczyzną prywatną«, ze światem pierwotnego zakorzenienia”¹³.

Piotr Petrykowski podkreśla, że podstawowym warunkiem utrzymania własnej tożsamości, a także jej dalszego istnienia jest przekaz dziedzictwa kulturowego. Kultura jako wytwór aktywności jednostek i grup społecznych dokonuje się w przestrzeni stosunków i relacji społecznych. Człowiek w ciągu swojego życia przynależy i aktywnie uczestniczy w różnych grupach społecznych i wspólnotach, jednak dzięki przekazaniu kulturowemu może budować własną świadomość i poczucie tożsamości w odniesieniu do swoich korzeni. Badacz wskazuje, że jednym z głównych celów edukacji regionalnej powinno być właśnie kształtowanie w młodych ludziach poczucia tożsamości regionalnej, a także otwartości względem innych społeczności i kultur. Takie działania prowadzą do wzmacniania świadomości o własnym dziedzictwie oraz postawy akceptacji i tolerancji¹⁴. Ponadto Petrykowski identyfikuje dwa główne kierunki działań jednostek w tym zakresie. Pierwszym jest kształtowanie się wspólnot, w ramach których grupy ludzi żyjących na określonym terytorium uczestniczą w większości praktyk społecznych, co zapewnia także swoistą ochronę przekazowi

¹³ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna jako podstawa kreowania społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi doktorowi habilitowanemu Michałowi Balickiemu*, red. A. Cudowska, Białystok 2011, s. 24.

¹⁴ P. Petrykowski, *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenia społeczne*, Toruń 2004.

kulturowemu. Natomiast drugim jest wzmacnianie poczucia zakorzenienia, czyli stawania się podmiotem w procesie kulturowym. Fundamentem tychże aktywności jest poczucie przynależności do wspólnoty, miejsca, kultury. Badacz wskazuje również na istotę miejsca w kontekście poczucia tożsamości regionalnej¹⁵. Ojciec Leon Dyczewski stwierdził, że z socjologicznego punktu widzenia, przy rozpatrywaniu swoistości i odmienności kultury danego społeczeństwa od kultury innego, istotny jest układ elementów kultury wraz z jego interpretacją (unikalną dla wybranej grupy). Oznacza to, że społeczność lokalna może stworzyć własną kulturę w stosunku do kultury ogólnospołecznej, lecz nie dzieje się to z uwagi na odmienności treści i form, lecz w oparciu o wspomniany układ elementów i interpretacji przynależny wybranej społeczności. Wytwory kulturowe są więc związane z postaciami, wydarzeniami, miejscami czy też przedmiotami, które dla wybranej społeczności były i są istotne w ramach jej egzystencji, trwałości tożsamościowej i kulturowej, a także wspólnych głębokich przeżyć. W taki sposób społeczność lokalna konstruuje krąg kulturowy, będący elementem większego kręgu kulturowego (regionalnego). Wspomniane dwa kręgi wchodziły w skład kręgów kultury narodowej i ogólnospołecznej. W tym lokalnym kręgu kulturowym mogą pojawiać się istotne dla społeczności lokalnej cechy kulturowe, wzory zachowania itp.¹⁶ Przenikające się kręgi mogą być interesującym punktem rozważań w kontekście edukacji międzykulturowej, gdzie istotna jest przede wszystkim otwartość na kulturę *Innego*, a także rozumienia paradygmatu *współistnienia* z innymi kulturami. Zasadna wydaje się w tym kontekście przywołana przez Nikitorowicza metafora sałatki, której każdy składnik pomimo odmienności jest wartościowy. W dodatku każdy z nich polany jest sosem dominującej kultury¹⁷. Poznawanie własnych korzeni i dbanie o pielęgnację kultury wspierają zasoby kulturowe, do których należą

¹⁵ P. Petrykowski, *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, Toruń 2003.

¹⁶ L. Dyczewski, *Kultura lokalna a tożsamość*, w: *Region, tożsamość, edukacja*, red. J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki, Białystok 2005, s. 34–35.

¹⁷ J. Nikitorowicz, *Próba określenia przedmiotu edukacji międzykulturowej*, w: *Region, tożsamość, edukacja*, dz. cyt., s. 28–30.

m.in. rozmaite narracje. Urszula Wróblewska podkreśliła, że systemy znaczeń i norm wyróżniających grupę społeczną wśród innych zawierają się w elementach folkloru takich jak pieśni, tańce czy też legendy i podania¹⁸. Legenda jako forma narracyjna może być przystępnym źródłem do realizowania powyższych założeń poprzez poszerzanie świadomości związanej z regionem, wzorami kulturowymi, tradycjami oraz z innymi komponentami łączącymi się z miejscem pochodzenia.

O pedagogicznych właściwościach legend, zwłaszcza w kontekście edukacji regionalnej, pisała Gertruda Skotnicka. Badaczka wyróżnia kilka obszarów, w których legendy regionalne są wartościowym materiałem dla dzieci, m.in. a) obszar dotyczący budowania emocjonalnego przywiązania do własnego regionu (*mała ojczyzna*); b) obszar dotyczący konstruowania własnej tożsamości opartej na własnym poczuciu przynależności do regionu; c) obszar związany z poznawaniem specyfiki wybranego regionu, jego mieszkańców, obyczajów czy też znaczących budynków i miejsc; d) świat wartości funkcjonujących i uznawanych w wybranej społeczności; e) obszar dotyczący wielokulturowości i międzykulturowości, w którym uczymy się poznawać własną kulturę i tradycję, a także inne, pozostałe regionalności, rozwijając przy tym poszanowanie dla odmienności; f) wzmacnianie poczucia dumy i satysfakcji związane z bliskim otoczeniem oraz jego historią i wytworami kulturowymi¹⁹. Wymienione obszary wskazują, że legendy stanowią istotny zasób, który może przynieść wiele korzyści w perspektywie edukacji regionalnej, a także być ważnym elementem przy konstruowaniu poczucia tożsamości, w tym tożsamości regionalnej.

Podobne stanowisko zajmuje Norbert Niestolik, podkreślając, że legendy są w istocie ważnym zasobem edukacyjnym dla edukacji regionalnej. Jego zdaniem ten rodzaj opowieści spotyka się z zainteresowaniem wśród uczniów. Legendy są atrakcyjną formą pozwalającą uczniom na przyswojenie wiedzy dotyczącej regionu, poznawanie i zapamiętywanie kluczowych historycznie miejsc i wydarzeń, a tak-

¹⁸ U. Wróblewska, *Elementy folkloru we współczesnej kulturze Tatarów polskich*, w: *Region, tożsamość, edukacja*, dz. cyt., s. 169.

¹⁹ G. Skotnicka, *Literatura polska dla dzieci i młodzieży u progu nowego wieku*, Gdańsk 2000, s. 27.

że obyczajów. Według pedagoga przekazywane w legendach treści pobudzają w uczniach refleksję oraz angażują młodych ludzi do dyskusji o tym, co odkrywają w świecie narracyjnym. W perspektywie wyobraźniowej dzieci identyfikują się z legendarnymi bohaterami i podejmują próby odtworzenia i zrozumienia (na poziomie intelektualnym) rozgrywających się tam wydarzeń, postępowania itp. Analiza wypowiedzi uczniów, a także prac powstałych w ramach lekcji z wykorzystaniem legend (prace plastyczne, fragmenty dramy itp.) staje się więc wartościowym źródłem refleksji pedagogicznej wspierającej nauczycieli w pracy wychowawczej. Natomiast dla uczniów takie zajęcia i pojawiające się w ich trakcie refleksje mogą stać się istotnym elementem w procesie budowania własnej tożsamości i poczucia przynależności do regionu, a także inspiracją do dalszego poszukiwania oraz pogłębiania wiedzy związanej z własnym regionem lub lokalnością²⁰.

Zdaniem Dariusza Wędziny obcowanie człowieka z dziedzictwem własnego regionu pozwala zwiększyć poziom samoświadomości i wzmocnić poczucie własnej tożsamości oraz przywiązania do korzeni, co zarazem stanowi pewien sposób ochrony dziedzictwa kulturowego. Świadomość kulturowa jest drogą w kierunku tolerancji kulturowej i poszanowania innych kultur²¹. Według Anny W. Brzezińskiej inwestycja w kulturę jest zarazem inwestycją w kapitał społeczny, co w tym rozumieniu odnosi się do dbania o zachowanie i komunikację treści kultury regionalnej wśród lokalnych społeczności. Polska etnolog twierdzi, że edukacja regionalna to sposób na poznawanie źródeł kultury narodowej i ogólnoludzkiej²². Legendy jako zasób kulturowy z gatunku folkloru należy zaliczyć właśnie do elementów dziedzictwa kulturowego.

Dotychczas przeprowadzono różne badania z wykorzystaniem legend, poszukując ich edukacyjnych walorów. Hanna Prószyńska-Bordas

²⁰ N. Niestolik, *Legendy śląskie oczami pedagoga*, Rybnik 2017.

²¹ D. Wędzina, *Edukacyjne walory materialnego dziedzictwa kulturowego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2007 nr 2, s. 15–18.

²² A.W. Brzezińska, *Różne światy kultury ludowej – perspektywa teoretyczna a działania praktyczne*, w: *Kultura ludowa. Teorie, praktyki, polityki*, red. B. Fatyga, Warszawa 2014, s. 133–148.

prowadziła badania dotyczące znajomości legend związanych z odwiedzanym miejscem historycznym i na podstawie uzyskanych wyników podkreśliła, że upowszechnianie legend i podejmowanie praktyk związanych z edukowaniem poprzez wykorzystanie legend wpływają korzystnie na zapoznanie się z tradycją danego regionu²³. Waler edukacyjny w legendach dostrzegli również Natalia Regulska i Krzysztof Bodnicki, analizując teksty pod kątem możliwości wykorzystania ich fragmentów w naukach chemicznych jako doświadczenia dla uczniów. Badacze odnajdują przynajmniej dwa elementy legendy o smoku wawelskim, na podstawie których można przeprowadzić chemiczny eksperyment – m.in. zianie ogniem czy też trudności smoka po zjedzeniu wypchanej owieczki²⁴.

Jak zauważa Anna Podemska-Kałuża, podania i legendy to narracje silnie związane z realiami środowisk lokalnych. Badaczka, powołując się na kanon legend (m.in. *Wars i Sawa, O śpiących rycerzach w Tatrach*), podkreśla ich znaczenie dla kształtowania tożsamości narodowej z pokolenia na pokolenie. To właśnie ich recepcja i wkład w transmisję wartości przyczyniły się do tego, że zachowały się do czasów współczesnych²⁵. Zdaniem badaczki zwracanie się w pracy dydaktycznej ku legendom i podaniom umożliwia kultywowanie tradycji i budowanie tożsamości z dziedzictwem kultury lokalnej, a kontakt uczniów z takimi utworami narracyjnymi pozwala im na zapoznawanie się ze źródłami kultury lokalnej. Jest to również szansa dla ucznia, aby poznać i próbować zrozumieć to, co było kiedyś, przez porównanie uzyskanej wiedzy do czasów współczesnych (perspektywa kulturowo-obyczajowa)²⁶. Badania prowadzone przez Podemską-Kałużę wskazały, że kon-

²³ H. Prószyńska-Bordas, *Wykorzystanie legend w uprzystępnianiu dziedzictwa na przykładzie Gór Świętokrzyskich*, „Studia i Materiały CPEL”, 2016 z. 47/2, s. 109–117.

²⁴ K. Bodnicki, N. Regulska, *Baśnie, bajki i legendy jako metoda motywująca do nauki chemii*, w: *Metody motywujące w nauczaniu przedmiotów przyrodniczych*, red. J.R. Paśko, E. Żesławska, A. Żylewska, Kraków 2012, s. 10–16.

²⁵ A. Podemska-Kałuża, *Świat wartości w legendach i podaniach wielkopolskich w perspektywie edukacji regionalnej*, „Język – Szkoła – Religia”, 2009 nr 4, s. 239–241.

²⁶ Tamże, s. 244–245.

takt czytelniczy takich tekstów regionalnych (w tym przypadku wielkopolskich) może przybliżyć uczniom systemy wartości, płaszczyznę wspólnoty doświadczeń, a także wyłonić uniwersalne i nieprzemijające elementy związane z tradycją określonej społeczności²⁷.

Interesujące podejście do wykorzystywania legend w edukacji prezentuje Mateusz Gaze, który porusza kwestię stosowania tego gatunku narracyjnego w pracy z dziećmi polonijnymi w zagranicznych szkołach (sobotnie szkoły). Badacz stwierdza, że legendy umożliwiają budowanie lingwakultury polskiej, czyli językowego obrazu wartości, symboli i charakterystycznych sensów należących do danego obszaru kulturowego. Pozwala to dzieciom polonijnym wykorzystywać poznaną w ten sposób wiedzę w trakcie podróży do ojczyzny, identyfikowania ważnych miejsc czy też postaci (np. smok wawelski). Legendy same w sobie jako utwory o prostej konstrukcji językowej wspierają rozwijanie języka i odkrywanie aspektów kulturowych związanych z miejscem pochodzenia²⁸. Kontekst kształcenia dzieci polonijnych, mimo że nie jest bezpośrednio związany z edukacją regionalną, można rozpatrywać w perspektywie kształcenia i edukacji narodowej, gdzie spełnia podobną rolę w przekazywaniu wiedzy, tradycji, światów wartości dotyczących miejsca pochodzenia, a co za tym idzie – wzmacnia proces kształtowania się tożsamości.

Badaniem legend z wykorzystaniem analizy strukturalnej zajął się Ludwik Stomma, który przeanalizował legendy pochodzące z okresu średniowiecza. Z badań wynika, że wybrane legendy, pomimo różnic w opisach, mają podobne struktury i można je sprowadzić do tych samych wiązek relacyjnych. Autor stwierdza, że wybrane legendy są analogicznymi wersjami tego samego motywu biblijnego, związanego z męczeństwem Jezusa Chrystusa²⁹. Wyniki badań wskazują, że analiza strukturalna sprawdza się również w badaniu legend, co może

²⁷ Tamże, s. 247.

²⁸ M. Gaze, *Przygotowanie legendy do pracy z dzieckiem polonijnym*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, 2020 nr 2, s. 497–499.

²⁹ L. Stomma, *Próba analizy strukturalnej czterech legend średniowiecznych*, „Etnografia Polska”, 1972 t. 16, s. 290–292.

mieć korzystny wpływ na dobór treści do pracy dydaktycznej, a także poszukiwanie ukrytych znaczeń będących pozostałościami po przodkach, spadkami pokoleniowymi (systemy wartości, tradycje, obyczaje). W dalszej części przedstawię założenia metodologiczne oraz wyniki moich badań nad wybranymi legendami przy zastosowaniu analizy strukturalnej.

Założenia metodologiczne

Celem podjętej analizy strukturalnej legend górniczych górnośląskich jest odkrycie wzoru cech charakterystycznych, przypisanych do występujących tam postaci. Podjęta próba ma także na celu poznanie i odkrycie ulokowania imaginariów dotyczących struktury normatywnej kultury Górnego Śląska oraz zgłębienie występującej w legendach reprezentacji atrybutów Górnoszlązaków. Zakładam, że ekspozycja ukrytych cech, komponentów, znaczeń oraz symboli przypisywanych postaciom może być punktem wyjścia do identyfikacji imaginariów odnoszących się do tożsamości rdzennych mieszkańców ziem górnośląskich. W rozważaniach pomocna jest definicja archetypu Carla Gustava Junga, który pisze, że: „Archetyp to formuła symboliczna, która zaczyna funkcjonować wszędzie tam, gdzie albo nie występują żadne pojęcia świadome, albo w ogóle nie mogą one zaistnieć ze względu na powody natury wewnętrznej lub zewnętrznej. Treści nieświadomości zbiorowej reprezentowane są w świadomości przez wyraziste skłonności czy ujęcia”³⁰.

W ramach podjętej przeze mnie analizy poszukiwałem odpowiedzi na następujące pytania badawcze: 1) W jaki sposób legendy prezentują etos Górnoszlązaka? 2) Jaki system wartości przypisywany jest Górnoszlązakom w legendach? 3) Jaką funkcję w legendach górniczych pełni postać Skarbka?³¹

Na potrzeby prowadzonych badań skorzystałem z metody analizy strukturalnej w rozumieniu Claude’a Lévi-Straussa³² oraz analizy po-

³⁰ C.G. Jung, *Typy psychologiczne*, Warszawa 2015.

³¹ Skarbek – czasem występuje w legendach pod imieniem Skarbnik.

³² C. Lévi-Strauss, *Antropologia strukturalna*, Warszawa 2021.

równawczej³³. Pierwsza z metod pozwoliła mi przyrzeć się strukturze dominującej w tekstach i rozdzielić je na scharakteryzowane przez Claude'a Lévi-Straussa wiązki relacji, natomiast druga pozwoliła mi porównać wydobyte wcześniej elementy i opracować matryce cech charakterystycznych oraz archetyp kulturowy Górnego Śląska reprezentowany przez cechy postaci występujących w legendach, które w moim założeniu korespondują z tożsamością regionalną. Claude Lévi-Strauss dostrzegł model genetyczny mitu odnoszący się do czterech funkcji sprowadzonych do trzech symboli, gdzie cztery funkcje określają dwie opozycje, natomiast symbole są do nich przyporządkowane w zależności od atrybutywności. Powtarzanie sekwencji zdarzeń w mitach ma funkcję odsłaniającą strukturę, z uwagi na charakter struktury synchro-diachronicznej mitu jego elementy uporządkowane są jako sekwencje diachroniczne, które należy czytać synchronicznie³⁴. Analizie poddałem cztery legendy górnośląskie związane z postacią Skarbka zamieszczone w zbiorze *Legendy Górnego Śląska*. Z uwagi na charakter prowadzonych badań mających na celu odkrycie i wstępną weryfikację założeń skorzystałem z techniki doboru nieprobabilistycznej³⁵, na podstawie której wybór tekstów zawartych w zbiorze został dokonany ze względów subiektywnych lub „na chybił trafił”.

Analiza strukturalna wybranych legend

Na początku przytoczę w skrócie fabułę wybranych legend dotyczących postaci Skarbka³⁶. W legendzie *Skarbek ratuje górnika* (1) pojawia się górnik, który pomimo swojej pracowitości nie otrzymał awansu w pra-

³³ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa 2000.

³⁴ C. Lévi-Strauss, dz. cyt.

³⁵ A. Miszczak, J. Walasek, *Techniki wyboru próby badawczej*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, 2013 nr 2(6), s. 101–104.

³⁶ Pewna legenda głosi, że duch ten był kiedyś oddanym swojej pracy górnikiem, który poprosił Boga o to, aby po śmierci wciąż mógł zajmować się swoim fachem. K. Cipcer, *Legendy Górnego Śląska*, Katowice 2006.

cy. Rosnąca frustracja przerodziła się w chęć zmiany miejsca pracy. W ostatnim dniu pracy, w obecnej kopalni, górnik spotkał ogromnego mężczyznę, który zachęcił go do podążania za nim. Po chwili wędrówki górnik spostrzegł, że ściany kopalni pokryte są złotem, i usłyszał od nieznajomego prośbę, aby nie zmieniał miejsca pracy, co zostanie odpowiednio nagrodzone. Następnie postać zniknęła, a górnik, dezorientowany w swoim położeniu, modlił się do św. Barbary o pomoc. Chwilę później usłyszał stukot, który pomógł mu odnaleźć drogę do szybu. Po wyjściu okazało się, że tunel, w którym normalnie pracował, uległ zawaleniu. Górnik pozostał w kopalni i otrzymał od Skarbka obiecaną nagrodę, a wkrótce potem dostał awans.

W innej legendzie, *Skarbek jako myszka* (2), motywem przewodnim jest plan wydrążenia nowego chodnika, który nie idzie po myśli Sztygara z uwagi na twarde skały. Pojawia się jednak nowy rębacz, który podejmuje się zadania pozornie niemożliwego. Tuż przed rozpoczęciem pracy, w czasie posiłku, rębacz spostrzega małą myszkę, z którą dzieli się jedzeniem. Za sprawą magicznych właściwości myszka przemienia się w karzełka (Skarbka) i w nagrodę za chwalebny czyn rębacz otrzymał od niej pomoc przy pracy. Ponownie pod postacią myszki Skarbek wyrył dziurę i kilka otworów, po czym pozostawił resztę pracy rębaczowi. Zaskakujący sukces spowodował, że sam Sztymar zjechał na dół, aby zobaczyć efekty na własne oczy. Rębaczowi przydzielono to stanowisko pracy, gdzie stale współpracował z myszką. Jedynym warunkiem pomocy Skarbka był uczciwy podział zapłaty, z której rębacz wywiązywał się solidnie, a nawet pewnego razu oddał Skarbkowi większą część wypłaty. Za ten gest Skarbek ofiarował górnikowi dodatkowy skarb, który miał mu wystarczyć do końca życia.

Legenda *Dlaczego górnicy noszą w kopalni nakrycie głowy?* (3) opowiada o pierwszych kapeluszach filcowych noszonych przez górników w celu ochrony głowy przed skaleczeniem się. Pewnego dnia pojawił się młody uczeń, który włóczył się po świecie, aż trafił na Górny Śląsk. Odszukał tu swojego krewnego, dzięki któremu trafił do pracy w górnictwie. Uważał się on jednak za lepszego od innych i drwił z miejscowych zwyczajów – nawet z zakładania filcowych kapeluszy do pracy, czego sam nie robił. Górnicy nakazywali młodemu uczniowi noszenie kapelusza, ostrzegając go przed karą od Skarbka. Ten jednak wyśmiewał

się z nich. W momencie usłyszenia dzwonu kościelnego zwiastującego przerwę doświadczeni górnicy udali się na odpoczynek, zapominając o dopilnowaniu młodszego kolegi. Znalaziono go później w opuszczonym od dawna chodniku, przywiązanego własnym pasem do stępła, w miejscu, gdzie cały czas na jego głowę kapała woda. Wydarzenie to przyczyniło się do poważnej choroby młodego górnika, po której już nigdy nie wrócił do pracy w kopalni i wkrótce wyjechał z miasta.

Kolejna legenda, *W kopalni nie wolno gwizdać* (4), odnosi się do przesądu, że Skarbek nie lubi, gdy ktoś gwizdże na dole, a taką niegodziwą osobę natychmiast ukaże. Pewien młody górnik nie wierzył w to i wyśmiewał się z kolegów, którzy respektowali wspomniany przesąd. Pewny siebie odważnie rzekł, że sprawdzi, czy Skarbek mu coś zrobi, i zaczął wesoło gwizdać. Nagle przed nim osunął się strop i duży kamień spadł mu pod nogi. Zdarzenie to zapadło mu w pamięć i już nigdy nie próbował zakłócać spokoju Skarbka. Historia ta dotarła później do innego górnika, który podobnie jak ten pierwszy nie wierzył w moc sprawczą magicznej istoty i postanowił jeszcze bardziej to przetestować. Nauczony doświadczeniem kolegi, wcześniej zabezpieczył stropy. Gdy zaczął gwizdać i wzywać Skarbka, otrzymał potężny cios i upadł na ziemię. Gdy wstał, nikogo nie spostrzegł i uwierzył, że nie może igrać ze Skarbkiem. To sprawiło, że przestał gwizdać.

Cztery wskazane legendy pod pewnym względem są do siebie podobne. Korelacja pojawia się w zmiennej funkcji Skarbka z uwagi na charakter górnika. Poszczególne elementy tekstu można połączyć w wiązki relacji (tab. 1).

Tabela 1. Wiązki relacji w legendach o Skarbkcu

	Normy	Stosunek do norm	Reakcja świata zewnętrznego	Konsekwencje
<i>Skarbek ratuje górnika</i>	solidny pracownik	praca do ostatniego dnia	objawienie Skarbkca i prośba	ocalenie życia
	religijność	modlitwa do św. Barbary	zasłyszany stukot	wyjście na powierzchnię
	zaufanie	wypełnienie poleceń Skarbkca	otrzymana nagroda od Skarbkca	awans w pracy i dostatnie życie
<i>Skarbek jako myszka</i>	pokora	podzielenie się z głodną myszką	myszka zamienia się w Skarbkca i pomaga w wydrążeniu tunelu	uznanie Sztygara i dalsza praca w tym miejscu
	uczciwość	przekazanie nadwyżki karzełkowi	Skarbek przekazuje skarb górnikowi	górnik do końca życia może żyć w dostatku
<i>Dlaczego górnicy w kopalni noszą nakrycie głowy?</i>	dbałość o bezpieczeństwo	drwienie z noszenia kapeluszy z filcu	rozniewani starsi górnicy	brak uważności na młodszego kolegę
	religijność	udanie się na przerwę sygnalizowaną przez kościelny dzwon		
	dbałość o bezpieczeństwo	praca bez kapelusza	przywiązanie do stropu z głową nastawioną na ciekącą wodę	ciężka choroba

Tabela 1 (cd.)

	Normy	Stosunek do norm	Reakcja świata zewnętrznego	Konsekwencje
<i>W kopalni nie wolno gwizdać</i>	górnicy wierzą, że na dole w kopalni nie wolno gwizdać, ponieważ Skarbek tego nie znosi; za to czeka kara (zakaz naruszania spokoju Skarbka)	...nie wierzył w to i tylko wyśmiewał kolegów; zobaczymy, czy mi coś zrobi – gwizdźże wesołą piosenkę	okruszył się strop i kamień spadł obok niego, ucieczka z kopalni	ucieczka w popłochu i zmiana postępowania
	historia górnika, który gwizdał (respektowanie zakazu)	przyjdź Skarbku, przyjdź – gwizdanie	mocny cios w policzek	refleksja nad własnym działaniem i zmiana postępowania

Źródło: opracowanie własne.

W legendach (1) i (2) przedstawiono górnika jako osobę posłuszną, pokorną, natomiast w legendach (3) i (4) osobie górnika przypisano arogancję i pychę. Funkcja Skarbka w pierwszych dwóch legendach jest wspierająca, a postępowanie górnika zostaje nagrodzone, natomiast w kolejnych dwóch Skarbek przyjmuje funkcję dyscyplinującą, a postępowanie górnika kończy się karą. Pojawiają się opozycje Dobro – Zło oraz Kara – Nagroda w zależności od postępowania. W przypadku, gdy górnika cechowały normatywnie dobre cechy, tj. pokora, dobroduszość, posłuszeństwo, otrzymywał nagrodę. W przypadku uosabiania złych cech, tj. krnąbrności, pychy, arogancji, spotykała go kara. Na podstawie opracowanego materiału wnioskuję, że wzór kulturowy i występujące w legendach cechy bohaterów stanowią szkic archetypu Górnoślązaka jako człowieka pracowitego, solidnego, szlachetnego, pokornego, o dobrym sercu, ale także religijnego. Ten ostatni aspekt widoczny jest w dwóch legendach, gdzie następuje nawiązanie

do przerwy w pracy oraz prośby o pomoc w postaci modlitwy. Odniesienie to w prowadzonej analizie jest istotne, ponieważ dotyczy religijności, czyli jednej z trzech wartości współcześnie określonych jako nadrzędne w życiu Górnoszlązaków³⁷. Przeprowadzona analiza prezentuje ponadto, że cechy opozycyjne, czyli wspomnianą arogancję, pychę, krnąbrność, identyfikuje się jako cechy niepożądane w etosie Górnoszlazaka.

Podsumowanie

Uzyskane wyniki otwierają pole do dalszych poszukiwań i badań w obszarze analizy strukturalnej górnoszląskich legend. Pomimo specyficznego doboru próby badawczej wyniki sugerują, że w legendach górniczych uwydatnia się pewien wzór postępowania pożądanego oraz ten nieakceptowalny. Skarbak pełni w nich funkcję strażnika norm w stosunku do społeczności górniczej. Sądzę, że analiza innych legend górnoszląskich oraz funkcji bohaterów tam występujących może posłużyć do opracowania dokładniejszej matrycy archetypu Górnoszlazaka, co może mieć zarazem duży wkład w rozwój edukacji regionalnej. Zastosowanie analizy strukturalnej pozwoliło mi dostrzec strukturę wybranych utworów i utworzyć wiązki relacji³⁸.

Dalsze badania nad legendami górnoszląskimi z zastosowaniem analizy strukturalnej uważam za interesujące i cenne, zwłaszcza z perspektywy rozwoju edukacji regionalnej. Zawarte w legendach wzory kulturowe, struktury czy proponowane światy wartości dostarczają cennych informacji i wiedzy o przodkach i tożsamości regionalnej. Pojawiające się w legendach postacie są podmiotami uczestniczącymi w codziennych czynnościach, eksponującymi światy wartości, normy społeczne itp. Natomiast zadaniem edukacji regionalnej jest wyposażenie ludzi we wspomnianą wiedzę³⁹. Wykorzystanie legend i badań nad legendami w tym obszarze wydaje się zatem zasadne. Ponadto wyekspono-

³⁷ U. Swadźba, *Śląski świat wartości. Z badań empirycznych w Rybniku*, Katowice 2008.

³⁸ C. Lévi-Strauss, dz. cyt.

³⁹ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna jako podstawa*, dz. cyt., s. 24–25.

wane wzory wskazują, że pojawia się przestrzeń do wykorzystywania legend do pracy w obszarze edukacji międzykulturowej, gdzie poprzez treści można uchwycić cenne dla danej kultury wartości i podejmować na ten temat dialog, a także poprzez porównanie legend pochodzących z różnych kultur rozpatrywać funkcjonujące i reprodukowane wzory kulturowe, świat wartości czy też inne istotne cechy będące fundamentem wybranej grupy społecznej. Na tej podstawie można poszukiwać porozumienia międzykulturowego, budować atmosferę akceptacji i tolerancji. Wykorzystywanie legend w praktyce edukacyjnej, a zwłaszcza w kontekście edukacji regionalnej, może otwierać interesującą przestrzeń do refleksji pedagogicznej, a także stanowić szansę na odkrywanie i poznawanie wiedzy o własnej kulturze, grupie społecznej czy też regionie.

Bibliografia:

- Bodnicki, Krzysztof, Natalia Regulska. „Baśnie, bajki i legendy jako metoda motywująca do nauki chemii”. W: *Metody motywujące w nauczaniu przedmiotów przyrodniczych*, red. Jan Rajmund Paško, Ewa Żesławska, Alicja Żylewska, 10–16. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Zakład Chemii i Dydaktyki Chemii, 2012.
- Brzezińska, Anna. „Różne światy kultury ludowej – perspektywa teoretyczna a działania praktyczne”. W: *Kultura ludowa. Teorie, praktyki, polityki*, red. Barbara Fatyga, Ryszard Michalski, 133–155. Warszawa: ISNS, 2014.
- Cipcer, Krystian. *Legendy Górnego Śląska*. Katowice: Wydawnictwo KOS, 2006.
- Doroszewski, Witold. *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PAN, 1958.
- Dyczewski, Leon. „Kultura lokalna a tożsamość”. W: *Region, tożsamość, edukacja*, red. Jerzy Nikitorowicz, Dorota Misiejuk, Mirosław Sobiecki, 34–46. Białystok: Trans Humana, 2005.
- Eliade, Mircea. *Aspekty mitu*, przeł. Piotr Mrówczyński, Warszawa: Wydawnictwo KR, 1998.
- Gaze, Mateusz. „Przygotowanie legendy do pracy z dzieckiem polonijnym”. *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 2 (2020): 495–504.

- Jung, Carl Gustaw. *Typy psychologiczne*, przeł. Robert Reszke. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2015.
- Konecki, Krzysztof. *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: PWN, 2000.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik symboli*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2012.
- Kosowska, Ewa. *Legenda. Kanon i transformacje. Św. Jerzy w polskiej kulturze ludowej*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1985.
- Kosowska, Ewa. „Społeczne funkcje legendy”. W: *Społeczne funkcje folkloru*, red. Zbigniew Biały, 56–69. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1985.
- Lévi-Strauss, Claude. *Antropologia strukturalna*, przeł. Krzysztof Pomian. Warszawa: Aletheia, 2021.
- Miszczak, Agata, Joanna Walasek. „Techniki wyboru próby badawczej”. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej* 2/6 (2013): 100–108.
- Niestolik, Norbert. *Legends śląskie oczami pedagoga*. Rybnik: Stowarzyszenie Korzenie.pl, 2017.
- Nikitorowicz, Jerzy. „Edukacja regionalna jako podstawa kreowania społeczeństwa obywatelskiego”. W: *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi doktorowi habilitowanemu Michałowi Balickiemu*, red. Agata Cudowska, 23–32. Białystok: Trans Human, 2011.
- Nikitorowicz, Jerzy. „Próba określenia przedmiotu edukacji międzykulturowej”. W: *Region, tożsamość, edukacja*, red. Jerzy Nikitorowicz, Danuta Miśkiewicz, Mirosław Sobiecki, 15–33. Białystok: Trans Humana, 2005.
- Niżnik, Jan. „Mit jako kategoria metodologiczna”. *Kultura i Społeczeństwo* 3 (1978): 163–174.
- Palczyński, Tadeusz. *Socjologia tożsamości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2008.
- Petrykowski, Piotr. *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003.
- Petrykowski, Piotr. *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenia społeczne*. Toruń: Zakład Usług Poligraficznych DRUK-TOR, 2004.
- Podemska-Kałuża, Anna. „Świat wartości w legendach i podaniach wielkopolskich w perspektywie edukacji regionalnej”. *Język – Szkoła – Religia* 4 (2009): 239–249.

- Prószyńska-Bordas, Hanna. „Wykorzystanie legend w uprzystępnianiu dziedzictwa na przykładzie Gór Świętokrzyskich”. *Studia i Materiały CPEL* 47/2 (2016): 109–117.
- Rosner, Katarzyna. „Narracja jako struktura rozumienia”. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja* 3/57 (1999): 7–16.
- Rosner, Katarzyna. „Współczesne stanowiska narratystyczne w filozofii historii a problem realtywizmu”. *Pamiętnik Literacki* 4 (2001): 29–44.
- Skibiński, Adam. „Narracje i autonarracje tożsamości: kodowanie siebie-jako-innego”. W: *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, red. Jacek Wasilewski, 161–170. Seria „Media w początkach XXI wieku”, t. 29. Warszawa: Aspra-JR, 2016.
- Skotnicka, Gertruda. *Literatura polska dla dzieci i młodzieży u progu nowego wieku*. Gdańsk: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Josepha Conrada-Korzeniowskiego, 2000.
- Stomma, Ludwik. „Próba analizy strukturalnej czterech legend średniowiecznych”. *Etnografia Polska* 16 (1972): 281–293.
- Swadźba, Urszula. *Śląski świat wartości. Z badań empirycznych w Rybniku*. Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2008.
- Taylor, Charles. *Nowoczesne imaginaria społeczne*, przeł. Adam Puchejda, Karolina Szymaniak. Kraków: Znak, 2010.
- Wędzina, Dariusz. „Edukacyjne walory materialnego dziedzictwa kulturowego”. *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy* 2 (2007): 15–24.
- Wróblewska, Urszula. „Elementy folkloru we współczesnej kulturze Tatarów polskich”. W: *Region, tożsamość, edukacja*, red. Jerzy Nikitorowicz, Dorota Misiejuk, Mirosław Sobiecki, 168–176. Białystok: Trans Humana, 2005.